

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 30^{ΗΣ} ΜΑΡΤΙΟΥ 2006

PIERRE AMANDRY
(31.12.1912 - 21.2.2006)

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Υπάρχουν απώλειες που τις θεωρούμε παράλογες, γιατί οι μορφές που φεύγουν αποτελούν ένα μέρος της ζωής μας. Τέτοια είναι η απώλεια του Pierre Amandry, αντεπιστέλλοντος μέλους της Ακαδημίας μας το 1983, ξένου εταίρου από το 1990, ο οποίος έφυγε από κοντά μας στις 21 Φεβρουαρίου. Στην προσωπικότητά του συνδυάζονταν η γαλλική παιδεία του άλλοτε και ο ιδεαλιστικός φιλελληνισμός, βασισμένος σε βαθειά κλασική μόρφωση που την απέκτησε σε φημισμένα γαλλικά σχολεία.

Γεννήθηκε στην Troyes (Aube) στις 31 Δεκεμβρίου 1912 και τις εγκύκλιες σπουδές του έκανε στη Vanves, στο εκεί Lycée Michelet. Τις σπουδές της μέσης παιδείας ολοκλήρωσε στο Παρίσι στο Lycée Louis-le-Grand. Το 1933, σε ηλικία 21 ετών, έγινε δεκτός στην École Normale Supérieure και το 1936 πέτυχε στην agrégation de lettres, δυσκολώτατη δοκιμασία, την οποία δεν είχαμε ποτέ στην Ελλάδα.

Στο Lycée Michelet, όπως λέει ο ίδιος, «μās έμαθαν να σκεπτόμαστε. Μās έμαθαν ότι έναν συλλογισμό, τον απαρτίζουν το προοίμιο, η ανάπτυξη του θέματος και το συμπέρασμα. Και ότι δεν έπρεπε να προηγείται το συμπέρασμα του προοιμίου όπου τίνονται οι όροι του συλλογισμού». Μνημονεύω αυτή τη φράση του για να δείξω ότι η σκέψη του ήταν καθαρά καρτεσιανή, κάτι που έγινε φανερό εξ αρχής. Στο Lycée Michelet είχε ως μικρότερο συμμαθητή τον Maurice Druon και ως καθηγητή τον Joseph Chamonard, ανασκαφέα της Δήλου, μαθητή της έδω Γαλλι-

κῆς Σχολῆς τὸ 1890 καὶ γραμματέα τῆς Σχολῆς ὅταν διευθυντῆς ἦταν ὁ Maurice Holleaux. Ὁ Joseph Chamonard ἔπεισε τὸν πατέρα Amandry ὅτι ὁ γιὸς του ἔπρεπε νὰ πάει στὴ Γαλλικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν. Τὴν ἱστορία τοῦ προσηλυτισμοῦ του διηγεῖται ὁ Pierre Amandry σὲ ὁμιλία του, ποὺ ἔκανε στὸν Σύλλογο τῶν ἀποφοίτων τοῦ Lycée Michelet τὸ 1972, ὅταν, μετὰ τὴν ἐκλογή του στὴν Académie des Inscriptions et Belles Lettres, προήδρευσε κατὰ τὸ ἔθιμο, σὲ δεῖπνο τῶν ἀποφοίτων τοῦ Lycée: «Μιὰ μέρα ὁ Chamonard εἶπε στὸν πατέρα μου: ὁ γιὸς σας εἶναι δυνατὸς στὰ ἑλληνικὰ: πρέπει νὰ πάει στὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν». Ὁ πατέρας μου δὲν γνώριξε ἀκριβῶς τί ἦταν ἡ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν, κι ἐγὼ δὲν εἶχα ἰδέα. Ἀλλὰ ὁ σπóρος εἶχε πέσει, φύτρωνε. Γιὰ νὰ ἐπισπεύσει τὸ ὄριμασμα, ἐνῶ μόλις εἶχα πετύχει στὸν διαγωνισμὸ γιὰ τὴν École Normale Supérieure, τὸ 1933, ὁ Chamonard, τὴν τελευταία στιγμή, κατόρθωσε νὰ μοῦ βρεῖ μιὰ θέση στὸ Θεόφιλος Γκωτιέ, ποὺ ἔφερνε στὴν Ἑλλάδα τὰ μέλη μιᾶς κρουαζιέρας Guillaume Budé. Βρῆκα ἐκεῖ τὸν συμμαθητῆ μου στὸ λύκειο Michelet, Maurice Seillier, ποὺ βρίσκεται μαζί μας ἀπόψε.

Ἦμουν γοητευμένος προκαταβολικῶς. Ὁ Chamonard μὲ εἶχε προδιαθέσει (m' avait mis en condition), ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα. Τὸ ταξίδι ἦταν κάτι τὸ θαυμαστό, ποὺ ἐπαναλαμβάνόταν κάθε μέρα. Στὸ γυρισμὸ εἶχα ἀποφασίσει: θὰ γίνω ἀρχαιολόγος».

Στὸ Lycée Louis-le-Grand στὸ Παρίσι, ὅπου προετοιμάστηκε ἐπὶ δύο χρόνια γιὰ νὰ ἀκολουθήσει ἀνώτερες σπουδές, εἶχε ὡς συμμαθητῆ, μεγαλύτερο κατὰ ἓνα χρόνο, τὸν Georges Pompidou.

Τὶς ἀνώτερες σπουδές του, ὁ Pierre Amandry ἔκανε στὴν École Normale Supérieure, ὅπου, μετὰξὺ ἄλλων, εἶχε ὡς ἑλληνιστῆ τὸν Paul Mazon, τὸν διδάσκημο ἐκδότῃ τῆς Ἰλιάδος. Ἀλλὰ οἱ σπουδές του ἐκεῖ, ἀπὸ τὴν πρώτη χρονιά, εἶχαν ὡς στόχο τὸν διαγωνισμὸ γιὰ τὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν: «Τὴν πρώτη χρονιά, ἔπρεπε, γιὰ νὰ συμπληρώσω τὴν πανοπλία τῶν ἐνδεικτικῶν τοῦ πτυχίου, νὰ πάρω τῆς grammaire (τὸ σύνολο τῶν κανόνων τῆς γλώσσας) καὶ τῆς φιλολογίας, πράγμα ποὺ δὲν μᾶς ἄφηνε παρὰ λίγο χρόνο γιὰ νὰ τὸν ἀφιερῶσουμε στὴν ἀρχαιολογία, δηλαδή, στὴν οὐσία, νὰ παρακολουθήσουμε τὰ μαθήματα τοῦ Charles Picard». Ταυτόχρονα, παρακολουθοῦσε τὰ μαθήματα ἀκόμη δύο νέων καθηγητῶν, τοῦ 40χρονοῦ Pierre de la Coste Messelière καὶ τοῦ 30χρονοῦ Louis Robert, ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει, δύο κορυφῶν τῆς παγκόσμιας ἐπιστήμης.

Τὶς σπουδές του αὐτές, τὶς ἀκολούθησε ἡ στρατιωτικὴ θητεία, 1936-1937: «Γιὰ ἕξι μῆνες τοῦ φθινοπώρου καὶ τοῦ χειμῶνα, περπατούσαμε καὶ σκαρφαλώνουμε, μέρα καὶ νύχτα, μέσα στὴ λάσπη τοῦ πεδίου γυμνασίων τοῦ Saint Maixent,

κατόπιν μέσα στα τέλματα του Goetquidan, κάτω από την καθοδήγηση των εκπαιδευτών, που είχαν μείνει στο 1918, με κάποιους φευγαλέους υπαινιγμούς στο πυροβολικό και με πεισματική άγνοια των άρμάτων μάχης και των αεροπλάνων».

Το 1938, τον Οκτώβριο μήνα, έλαβε μέρος στον διαγωνισμό για τη Σχολή των Αθηνών: «Μισή ντουζίνα σοφοί καθηγητές και ακαδημαϊκοί, όλοι παλιά μέλη της Σχολής, μās έκαναν έρωτήσεις στην ιστορία, στους δεσμούς, στη γλώσσα, στην αρχιτεκτονική, στη γλυπτική, στην κεραμική κ.τ.λ. για να βεβαιωθούν ότι ήμασταν άξιοι να συμπεριληφθούμε στους διαδόχους τους. Τη στιγμή που άποσυρόμασταν για να αφήσουμε τους κυρίους αυτούς να συσχεφθούν, ο πρόεδρος, που είχε μείνει σιωπηλός έως εκείνη τη στιγμή, μās φώναξε, όχι για να μās ρωτήσει συμπληρωματικά, αλλά για να έπιστήσει την προσοχή μας στο ότι υπήρχαν στην Ελλάδα και βυζαντινά μνημεία ήταν ο Charles Diehl». Έδώ, στην Αθήνα, αποκαλύφθηκε στον Pierre Amandry, ότι ούτε τα έλληνικά, ούτε ο έλληνικός πολιτισμός είχαν πεθάνει. Λέγει, ότι με έκπληξη είδε σ' ένα λεωφορείο της εποχής γραμμένο ως προορισμό *Μαραθών*. Έως τότε είχε γνωρίσει την Ελλάδα κυρίως από τα βιβλία.

Την άνοιξη του 1939, στάλθηκε στους Δελφούς. Για τη μελέτη και την έρευνά τους είχε την αναγκαία προπαιδεία, γιατί είχε εκπονήσει διπλωματική εργασία σχετική με το μαντείο, θέμα στο οποίο θα ξαναγύριζε με τη διδακτορική του διατριβή. Τότε, το 1938-39, γινόταν στους Δελφούς η νέα έκδοση του μεγαλωμένου και τροποποιημένου μουσείου του Συγγρού. Την έκδοση αυτή, που δεν είδε κανείς από μās, εξ' αιτίας της διάλυσης του μουσείου κατά την επόμενη χρονιά, 1940, με την έκρηξη του πολέμου, είχε αναλάβει ο κατ' έξοχην Δελφός ανάμεσα στους Γάλλους, ο πριν από λίγα χρόνια 40χρονος καθηγητής του Pierre de la Coste Messelière. Εκείνη την άνοιξη του 1939, ο Pierre Amandry είχε την πρώτη του μεγάλη επιστημονική επιτυχία. Κάτω από τις πλάκες της λεγόμενης Ίερās Όδοϋ του ιερού του Απόλλωνος, εμπρός από τη στοά των Αθηναίων, από τις 2 έως τις 9 Μαΐου έρευνήσε έναν αποθέτη, όπου είχαν σωριαστεί από τους αρχαίους άχρηστευμένα πολύτιμα αφιερώματα από χρυσάφι, άσήμι και έλεφαντόδοντο. Έφερναν αυτόματα στη μνήμη τα αφιερώματα του Κροίσου στους Δελφούς, που περιγράφει ο Ηρόδοτος.

Στην όμιλία του στον Σύλλογο των αποφοίτων του Lycée Michelet διηγείται και τη στιγμή του μεγάλου εύρηματος: «Όσοι από σās έχετε επισκεφθί τους Δελφούς, έχετε βαδίσει στην Ίερά Όδó, στρωμένη με μεγάλες πλάκες. Αυτές οι πλάκες είχαν τοποθετηθεί στη θέση αυτή τον 4ο ή τον 5ο μ.Χ. αί. Είναι λίθοι που προέρχονται από μνημεία του ιερού που τότε ήσαν έρειπωμένα. Στην πραγματικότητα, η πλακóστρωση αυτή άνήκει στον δρόμο του χωριού που είχε χτι-

στεί ανάμεσα στους τοίχους τῶν ναῶν. Τὸ 1939 σηκώσαμε ὅλες τὶς πλάκες καὶ σκάψαμε ἀποκάτω. Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ οἱ τουρίστες ἦσαν ἀκόμη λίγοι· σήμερα δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ αὐτὴ ἡ ἐργασία. Ἐαφνικὰ ἓνας ἐργάτης φώναξε: «χρυσάφι!» Κάτι χρυσὸ φαινόταν, λαμπερὸ ἀνάμεσα στὰ μαῦρα χῶματα, τὰ ἀνακατωμένα μὲ στάχτες καὶ κάρβουνα. Μέσα σὲ λίγες μέρες βγάλαμε ἀπὸ τὰ χῶματα αὐτά, δύο μεγάλες χρυσὲς πλάκες, στολισμένες μὲ ἀνάγλυφα ζῶα, μακροὺς χρυσοὺς πλοκάμους μαλλιῶν, βραχιόλια, κρεμαστὰ σκουλαρίκια, ρόδακες, κεφάλια λιονταριῶν, ὅλα χρυσά, καὶ τρία κεφάλια, σὲ φυσικὸ μέγεθος, ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο, καὶ ἀκόμη, χέρια καὶ πόδια ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο. Ἦσαν τὰ λείψανα τριῶν χρυσελεφαντίνων ἀγαλμάτων, παλιότερων κατὰ ἓνα αἰῶνα ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ Φειδία».

Ἄλλα τὰ πολύτιμα αὐτὰ ἀρχαῖα μεταφέρθηκαν στὴν Ἀθήνα γιὰ συντήρηση καὶ ἀποκατάσταση. Πέρασαν οἱ δεκαετίες, τὰ περισσότερα, σχεδὸν ὅλα, δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸν Pierre Amandry, μόνον ἓνας ἀσημένιος ταῦρος ἀπὸ λεπτὸ φύλλο ἀσημιοῦ, θρυμματισμένος σὲ χιλιάδες κομμάτια ἔμεινε στὰ τελάρια, στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τῆς Ἀθήνας. Ἴσως ἦταν τύχη ὅτι ἀνέλαβε ὡς Διευθυντὴς τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1969. Λίγους μῆνες πρὶν, εἶχα τοποθετηθεῖ ὡς Ἐφορος Δελφῶν. Φρόντισα νὰ γυρίσουν πίσω στοὺς Δελφοὺς τὰ θραύσματα, ψίχουλα κυριολεκτικὰ, τοῦ ἀσημένιου ταύρου, κι ἐκεῖ, στὸ Μουσεῖο, ἀπλώθηκαν ὅλα σὲ μεγάλα τραπέζια. Ἐνας εἰδικὸς τεχνίτης, ὁ Ἀνδρέας Μαυραγάνης, ἄρχισε τὴ συναρμολόγησή. Χρειάστηκαν ἀτέλειωτες, χιλιάδες μέρες γιὰ νὰ γίνει. Καὶ χρειάστηκε ἡ ἐργασία, ἡ παρατηρητικότητα, ἡ ὑπομονὴ τοῦ Pierre Amandry καὶ τῆς γυναίκας του, τῆς φίλης Ἀγγελικῆς Amandry, ποὺ ὥρες κάθε μέρα, ὄρθιοι, ἔπαιρναν ἓνα- ἓνα θραῦσμα ἀπὸ τὶς χιλιάδες καὶ προσπαθοῦσαν νὰ βροῦν τὴ θέση του. Καὶ τὴν ἔβρισκαν, καὶ ὁ τεχνίτης τὸ συνέδεε προσωρινά. Κι ὅταν ὅλα, ἢ σχεδὸν ὅλα, ἐνώθηκαν, φτιάχτηκε ὁ ἀσημένιος ταῦρος τῶν Δελφῶν, ποὺ ζωντανεῖται τώρα τὶς διηγήσεις τοῦ Ἡροδότου. Τὸ μοναδικὸ αὐτὸ καλλιτέγνημα δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Pierre Amandry τὸ 1977.

Τὸ καλοκαίρι ἐκεῖνο τοῦ 1939, μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ του στοὺς Δελφοὺς, πῆγε στὴ Δῆλο γιὰ μελέτη τῶν μνημείων τῆς. Ὅπως λέγει σ' ἓνα κείμενό του γιὰ τὸν Ernest Will, «Στὴ Δῆλο δὲν εἶχε οὔτε ἠλεκτρικὸ οὔτε τηλέφωνο. Ἡ ἡχώ τῶν γεγονότων ποὺ συνέβαιναν στὸν κόσμος, ἔφθανε σὲ μᾶς ἀπὸ τοὺς περαστικοὺς τουρίστες, ὅλο καὶ πιὸ λίγους. Γύρω στὶς 25 Αὐγούστου, θεωρήσαμε ὅτι ἔπρεπε, χωρὶς ἄλλη ἄργητα, νὰ γυρίσουμε στὴν Ἀθήνα. Ἐκείνες τὶς μέρες ἔφθασε στὴν Ἀθήνα ὁ Διευθυντὴς, ὁ Robert Demangel, μὲ ἄδεια στὴ Γαλλία ἕως τότε. Εἶχε λάβει ἐντολὴ νὰ γυρίσει στὴ θέση του.

Τὴν ἡμέρα τῆς κήρυξης τοῦ πολέμου, 3 Σεπτεμβρίου, γνωστοποιήθηκαν

στον στρατιωτικό ακόλουθο οδηγίες, με τις οποίες του ὄριζαν νὰ στείλει στὴν Κωνσταντινούπολη τούς [Γάλλους] ἐφέδρους ἀξιωματικούς τῆς περιοχῆς δικαιοδοσίας τους. Λίγες μέρες μετὰ, πήραμε τὸ τραῖνο γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη· ὁ Will, ὁ Martin, ὁ Metzger, ἐγώ, ἕνας μηχανικός τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου καὶ ἕνας γραμματεὺς τῆς πρεσβείας, ὁ Geoffroy de Courcel, ὁ ὁποῖος στὸ Λονδίνο ἦταν ὑπασπιστὴς τοῦ στρατηγοῦ de Gaule.

Περιμέναμε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν ἐρχομὸ καὶ ἄλλων ἐφέδρων ἀξιωματικών ἀπὸ χώρες τῆς Βαλκανικῆς, καὶ ὅλοι πήραμε τὸ τραῖνο τῆς Βαγδάτης (Bagdad-Bahn) μετὰ προορισμὸ τὴ Βηρυττό, ὅπου σχηματιζόταν, ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ στρατηγοῦ Weygand, μίᾳ στρατιά, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν πορεία τῶν γεγονότων, ἔπρεπε νὰ ἐκστρατεύσει στὰ Βαλκάνια ἢ νὰ καταλάβει τὶς πετρελαιοπηγές τοῦ Μπακού!»

Ὁ Pierre Amandry ἔμεινε ἐκεῖ, στὸ Χαλέπι, δέκα μῆνες. Μετὰ τὴ συνθηκολόγηση τῆς Γαλλίας, ξαναγύρισε στὴν Ἑλλάδα, πρὶν κηρυχθεῖ ὁ δικός μας πόλεμος. Τὸ 1942, ὀνομάστηκε Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Σχολῆς, διάδοχος τοῦ Paul Lemerle. Διηγεῖται πὼς στὸ ὑπόγειο τῆς Γραμματείας εἶχε τὸ ἀπαγορευμένο ραδιόφωνο, ἀπ' ὅπου, ἀνάμεσα σὲ παράσιτα, ἄκουγε μίᾳ φωνῇ μετὰ προφητικὸ τόνο νὰ λέει, σὰν ἐπωδὸ, δύο λέξεις: «Ἡ Γαλλία». Ἦταν ἡ φωνὴ τοῦ Στρατηγοῦ.

Κατὰ τὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς, δὲν ἔμεινε ἀπρακτος στὴν Ἀθήνα. Συνέχισε τὶς μελέτες του στοὺς Δελφούς ὅσο μποροῦσε. Ὁ τόπος ἐκεῖνος ἦταν στὰ χέρια τῶν ἀνταρτῶν, ἀλλὰ συχνὰ οἱ Γερμανοὶ περνοῦσαν σὲ φάλαγγες. Μία πολύνεκρη σύγκρουση, κατὰ τὸ 1943, ἀνάμεσα σὲ Γερμανούς, Ἰταλοὺς καὶ ἀντάρτες περιγράφει σ' ἕνα κείμενό του, πού δημοσιεύτηκε στὴ Νέα Ἑστία τοῦ 1945. Τὴ μετάφραση εἶχε κάνει ὁ Ἡλίας Βενέζης. Ὁ τίτλος εἶναι, «Ἡ μάχη τῆς ἐλευθερίας στὰ ἐρείπια τῶν Δελφῶν».

Ὁ πόλεμος τελείωσε στὴν Ἑλλάδα τὸ φθινόπωρο τοῦ 1944· λίγους μῆνες πρὶν, τὴ χρονιά ἐκεῖνη, στὶς 26 Φεβρουαρίου, ὁ Pierre Amandry πῆρε γυναίκα του τὴν Ἀγγελικὴ Παυλίδη. Τὴν ἴδια χρονιά, τὸ 1944, χάρη στις φροντίδες του, διασώθηκε ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἁγγελου Σικελιανοῦ, πού βρισκόταν στοὺς Δελφούς, στὸ γνωστὸ μοναχικὸ καὶ ιδιότυπης ἀρχιτεκτονικῆς σπιτί τοῦ ποιητῆ. Εἶναι γεγονός ἀγνωστο, πού μᾶς τὸ θυμίζει ὁ ἴδιος ὁ Σικελιανός, μ' ἕνα γράμμα του εὐχαριστήριο πρὸς τὸν Pierre Amandry, τῆς 17ης Ἰουνίου 1944, ὅπου καταλήγει: «Ἐλπίζω, πὼς ἡ Μοῖρα, πού μετὰ τὴ δέλησή μου με κρατεῖ ἀκόμη στερεό, θὰ μᾶς ἀνταμώσῃ πάλι στοὺς Δελφούς, μ' ἐξαιρετοὺς οἰωνούς». Δύο χρόνια ἀργότερα, ὁ Σικελιανὸς πῆρε τὰ βιβλία του ἀπὸ τὸ σπιτί τῆς Σχολῆς, ὅπου φυλάγονταν. Ἔμεινε μόνο ἐκεῖ ὀλόκληρος ὁ Balzac, μίᾳ ἐντυπωσιακῇ σειρᾷ τόμων,

εὐχαριστήριο τοῦ Σικελιανοῦ γιὰ τὴ φροντίδα καὶ τὴ φιλοξενία τῶν βιβλίων του. Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κειμήλια τοῦ σπιτιοῦ τῆς Σχολῆς στοὺς Δελφούς.

Σ' ἓνα ἀδημοσίευτο κείμενό του γιὰ τὸν Robert Demangel, Διευθυντὴ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν κατὰ τὸ διάστημα 1936-1950, ὁ Pierre Amandry διηγεῖται σύντομα τὰ ὅσα συνέβησαν στὴ Σχολή καὶ στὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὴν περίοδο τοῦ πολέμου, τῆς Κατοχῆς καὶ τοῦ ἐμφυλίου, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ Διευθυντὴς κατευδόσε τὰ μέλη πού ἔφευγαν μὲ τὸ τραῖνο γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη κι ἀπὸ κεῖ γιὰ τὴ Βηρυττό, τὴν ἐπιστροφή τους, καὶ τίς προσπάθειες ὅλων νὰ ἀποτρέψουν τὴν κατάληψη τῆς Σχολῆς ἀπὸ τίς Ὑπηρεσίες τοῦ στρατιωτικοῦ ἀκολούθου τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας. Αὐτὴ τὴν προσπάθεια, τὴ συνέχισαν καὶ μετὰ τὴν εἴσοδο τῶν Γερμανῶν στὴν Ἀθήνα, στίς 27 Ἀπριλίου 1941, μὲ ἄλλους ἀντιπάλους, τὸν στρατὸ κατοχῆς.

Ἡ πείνα τοῦ 1941-1942, οἱ θάνατοι στοὺς δρόμους, οἱ διανομὲς τροφίμων, ἡ μαύρη ἀγορά, ὁ ἰλιγγιώδης πληθωρισμός, ἡ πτώση τῶν Ἰταλῶν, ἡ ἀποχώρηση τῶν Γερμανῶν, οἱ διαδηλώσεις, ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς ζωῆς πού ἔζησε. Σ' ἓνα ἄλλο κείμενο “Voyage de Delphes à Eleusis et retour en Janvier 1945”, (Topoi 3, 1993, 7-22), ἀποκλεισμένος μὲ τὴ γυναίκα του στοὺς Δελφούς, διηγεῖται ἓνα ταξίδι του ὡς τὴν Ἐλευσίνα, μὲ σκοπὸ νὰ φθάσει στὴν Ἀθήνα, στὴ Σχολή. Οἱ ἡμέρες ἐκεῖνες ὅμως, 2 Ἰανουαρίου 1945, ἦταν ταραχμένες. Ξαναγύρισε στοὺς Δελφούς πεζοπορώντας, ἐκτὸς τοῦ δρόμου ἀνάμεσα Θήβα καὶ Λειβαδιά, κι ἔφθασε στοὺς Δελφούς τὰ ξημερώματα τῆς 7ης Ἰανουαρίου. Κοιμόταν γιὰ δυὸ ἡμέρες.

Μέσα στὰ σκοτεινὰ χρόνια τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς, μεταφράζει στὰ γαλλικά, μὲ τὴ συμβολή τῆς Ἀγγελικῆς, τὴν «Αἰολικὴ γῆ» τοῦ Ἡλία Βενέζη, πού ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν μεγάλο ἐκδοτικὸ οἶκο Gallimard τὸ 1946. Ἡ μετάφραση εἶναι ἀπόδειξη τῆς συνάφειάς του μὲ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα καὶ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, συνάφεια ἢ ὅποια ὀφείλεται, κατὰ μεγάλο μέρος, στὴν ἑλληνίδα γυναίκα του. Τέτοια γνώση ὅμως δὲν παραξενεύει, γιατί ἡ Σχολή εἶχε μακρότατη παράδοση σχέσεων μὲ τοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ μέλη τῆς δίδασκαν στοὺς Ἑλλήνες μαθητὲς τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου. Σὰς θυμίζω τὸν Κωνσταντῖνο Τσάτσο, ὁ ὁποῖος ἦταν φίλος τῆς Σχολῆς, ὅπως καὶ ὁ Γεώργιος Μαριδάκης. Ἡ ἡρεμία κάποτε ξαναγύρισε. Τὸ 1947, ἐορτάστηκαν τὰ 100 χρόνια τῆς Σχολῆς. Στὸν ἐορτασμὸ μετεῖχε καὶ ἡ Ἀκαδημία μας, τῆς ὁποίας μέλη ἦσαν, ἢ εἶχαν διατελέσει, ἐξέχοντες Γάλλοι. Τὰ ὀνόματά τους κοσμοῦν τὴν Ἐπετηρίδα μας.

Ἡ πρώτη θητεία τοῦ Pierre Amandry στὴ Σχολή τελείωσε τὸ 1949. Γύρισε στὴ Γαλλία, καὶ γιὰ ἓνα χρόνο ὑπηρετήσε ὡς βοηθὸς στὸ Τμήμα τῆς Ἑλληνικῆς

Φιλολογίας της Σορβόννης. Κατά την περίοδο αυτή της ύπηρεσίας του εκεί, το 1950, ύποστηριξε τη φημισμένη και κλασική, ως επιστημονικό έργο, διατριβή του «La mantique Apollinienne à Delphes», έργο κεφαλαιώδες για τους Δελφούς, και άγεραστο. Με τὸ θέμα εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀσχολεῖται ἀπὸ τὸ 1935, ὡς φοιτητής, καὶ ὀλοκληρώθηκε τότε, τὸ 1950. Ἀκολούθησαν δυὸ χρόνια, 1950-1951, κατὰ τὰ ὁποῖα διδάξε ὡς καθηγητὴς στὸ Λύκειο τῆς Troyes. Ἀπὸ τὸ 1951 ἕως τὸ 1969, ἐπὶ 18 χρόνια, θὰ διδάξει ἀρχαιολογία ὡς καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Στρασβούργου, διάδοχος τοῦ Pierre Demargne, ξένου ἐταίρου τῆς Ἀκαδημίας μας.

Ἡ διδασκαλία του στὸ Στρασβούργο ἔχει ἀφήσει ἀναμνήσεις, καὶ δημιουργήσει παράδοση. Τὰ ταξίδια του ὅμως στὴν Ἑλλάδα δὲν σταμάτησαν. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα, τῆς δεκαετίας τοῦ '50, δημοσιεύει δυὸ ἀκόμη βασικὰ αὐτοτελῆ ἔργα του. Τὸ 1953 τὸν τόμο Ὁ Κίων τῆς Σφίγγος τῶν Ναξίων καὶ ἡ Στοὰ τῶν Ἀθηναίων (*La Colonne du Sphinx des Naxiens et le Portique des Atheniens*), καὶ τὴν ἴδια χρονιά, δημοσιεύει τὸν πρῶτο τόμο τοῦ καταλόγου τῆς συλλογῆς Ἑλένης Σταθάτου, *Τὰ Ἀρχαῖα Κοσμήματα* (*Collection Hélène Stathatos. I. Les Bijoux Antiques*). Πρόκειται γιὰ τὴ φημισμένη συλλογὴ ἀρχαίων κοσμημάτων ποὺ κατέχει κύρια θέση στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μοσεῖο. Δυὸ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1955, δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Plon ἡ μετάφρασή του, τοῦ ἔργου τοῦ Νίκου Καζαντζάκη Ὁ Χριστὸς Ξανασταυρώνεται. Ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴ λογοτεχνία γνωρίζουν πόσο δύσκολο εἶναι νὰ ἀποδοθεῖ ὁ Καζαντζάκης σὲ ξένη γλῶσσα, ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου γλωσσικοῦ πλοῦτου καὶ τῶν ἰδιοτύπων, γιὰ νὰ μὴν εἰπῶ ἰδιωματικῶν, ἐκφράσεων ποὺ ἀπαντοῦν στὰ ἔργα του. Ὁ Pierre Amandry μοῦ εἶχε διηγηθεῖ μὲ χιοῦμορ τὴν κάπως δύσκολη ἐπιστολικὴ συνεργασία του μὲ τὸν Νίκο Καζαντζάκη, ἐγκατεστημένο τότε στὴν Antibes τῆς νότιας Γαλλίας. Καὶ στὴ μετάφραση αὐτή, παραστάτης ὑπῆρξε καὶ πάλι ἡ γυναίκα του, ἡ Ἀγγελικὴ Amandry.

Τὸ 1963 δημοσίευσε δεύτερο τόμο τοῦ καταλόγου τῆς συλλογῆς Ἑλένης Σταθάτου, *Ἀντικείμενα Ἀρχαῖα καὶ Βυζαντινά* (*Collection Hélène Stathatos, II. Objets Antiques et Byzantins*), ποὺ δείχνει ὅτι τὰ ἐνδιαφέροντά του καὶ οἱ γνώσεις του δὲν περιορίζονταν μόνον στὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ ἐκτείνονταν καὶ στὴ βυζαντινὴ περίοδο, ποὺ ἀπαιτεῖ ξεχωριστὴ εἰδίκευση ἀπὸ τοῦ κλασικοῦ ἀρχαιολόγου. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς διαμονῆς του στὸ Στρασβούργο, ταξίδεψε πολὺ, γιὰ ἐπιστημονικοὺς λόγους, στὴν Τουρκία, Ἰράν, Σοβιετικὴ Ἐνωση, Ἡνωμένες Πολιτεῖες. Ἡ γνώση τῶν μουσειῶν τῶν χωρῶν αὐτῶν τὸν βοήθησε στὶς μελέτες του, κυρίως γιὰ τ' ἀρχαῖα τοῦ θησαυροῦ τῶν Δελφῶν, ἀλλὰ καὶ ἔστρεψε τὰ ἐνδιαφέροντά του πρὸς τὴν ἀρχαία τέχνη τῆς Ἀσίας. Ἀνατολικά κοσμήματα, κοσμηματοποιία, τορευτικὴ καὶ τέχνη

των Άχαιμενιδῶν, ελεφάντινα τῆς Nimrud, χρυσοχόοι Έλληνες στήν Αὐλή τῶν Περσῶν βασιλείων, σκυδική τέχνη, ἀρχαιολογία τοῦ Ἰράν, κυπριακή τέχνη, εἶναι οἱ τομείς τῆς ἀρχαιολογίας πού τόν ἀπασχολοῦν παράλληλα πρὸς τὴν ἑλληνική καὶ τὴν κοσμηματοποιία. Ἡ ἀπασχόλησή του μὲ τὴ μελέτη τῆς συλλογῆς Σταθάτου τὸν ἔστρεψε πρὸς πεδία ἔρευνας ἀσυνήθιστα, ὅπου ἡ συγκριτικὴ μελέτη εἶναι ἡ βάση γιὰ τὴν ἀνίχνευση τῶν ἐπιδράσεων τῆς τέχνης μιᾶς περιοχῆς στήν τέχνη μιᾶς ἄλλης.

Ἡ περίοδος τοῦ Στρασβούργου ἀποτελεῖ τὴν τέταρτη, ὅπως τὴ χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος, περίοδος τῆς πορείας του. Ἡ πρώτη ἦταν τῶν παιδικῶν χρόνων, ἡ δευτέρα τῶν σχολικῶν, ἡ τρίτη τῆς μαθητείας του στὴ Γαλλικὴ Σχολὴ στήν Ἀθήνα, καὶ ἡ πέμπτη ἀρχίζει τὸ 1969, χρονιά πού γίνεται Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς. Ἡ περίοδος αὐτὴ τελειώνει τὸ 1981, μὲ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴ Σχολὴ καὶ τὴν ὀριστικὴ ἐπιστροφή στήν πατρίδα.

Τὸν γνώρισα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1969, ὅταν μοῦ ἔκανε τὴν ἐθιμοτυπικὴ ἐπίσκεψη στοὺς Δελφούς, ὅπου ἤμουν Ἐφορος. Πρὶν λίγες μέρες εἶχα ἀποχαιρετήσῃ τὸν προκάτοχό του Διευθυντή, τὸν Georges Daux, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας μας, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὴ θέση ἐπὶ 19 χρόνια, ἀπὸ τὸ 1950, καὶ εἶχε δημιουργήσει κλίμα ἀντιθέσεων. Μὲ τὴν ἔλευση τοῦ Pierre Amandry στὴ Γαλλικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν, τὸ κλίμα αὐτὸ ἄλλαξε. Οἱ φίλοι τοῦ Pierre καὶ τῆς Ἀγγελικῆς Amandry ξαναβρῆκαν τὴ Σχολὴ τῶν παλιῶν χρόνων, φιλόξενη καὶ εὐγενική. Ὁ Ἡλίας Βενέζης ἦταν ἐκεῖνος πού καλωσόρισε τὸν Pierre ἀπὸ τὴ στήλη του στὰ Νέα (2 Ἰουνίου 1970), ἐκφράζοντας τὴ βαθειὰ του ἐκτίμησή πρὸς ἐκεῖνον καὶ τὴ φιλία μὲ τὸν ἄνθρωπο πού ζωντάνεψε στὰ γαλλικὰ τὴ νοσταλγία καὶ τὸν καημό του γιὰ τὴ γῆ τῆς Αἰολίδος.

Τὰ παλαιὰ μέλη τῆς Σχολῆς, μὲ τὸν νέο Διευθυντὴ ἐπανέλαβαν τίς μελέτες τους νέες δημοσιεύσεις ἀρχισαν νὰ ἐτοιμᾶζονται, ἰδιαιτέρως γιὰ τοὺς Δελφούς. Μνημεῖα, πού δὲν ἐλπίζαμε πλέον ὅτι θὰ τὰ γνωρίσουμε ἐπιστημονικά, ἔγιναν κτῆμα μας, μέσα στήν περίοδο τῆς τελευταίας θητείας τοῦ Pierre Amandry στὴ Σχολή. Κατὰ τὰ χρόνια πού ἀκολούθησαν τὸν διορισμό του στήν Ἀθήνα, εἶχα μπορέσει νὰ ἐκτιμῆσω τὸ ἐπιστημονικὸ του πνεῦμα καὶ τὸν σεβασμό του πρὸς τοὺς νόμους τῆς Ἑλλάδος. Ἴσως δὲν σᾶς διαφεύγει, ὅτι οἱ Ξένες Ἀρχαιολογικὲς Σχολὲς στήν Ἑλλάδα, ἀρκετὲς φορές, μὲ στήριγμα τὴν πολιτικὴ δύναμη τῆς χώρας τους, ξεπερνοῦν κάποια ὅρια στήν ἐδῶ δράση τους, κάτι πού δὲν ἀπέφυγε στὸ παρελθὸν καὶ ἡ Γαλλικὴ. Ὁ Pierre Amandry ὑπῆρξε τυπικὸς στήν ἐφαρμογὴ τῶν ἑλληνικῶν νόμων. Στοὺς Δελφούς, τὴν πιὸ σπουδαία γαλλικὴ ἀνασκαφὴ στήν Ἑλλάδα, καὶ μὲ τὰ περισσότερα προβλήματα κάθε εἴδους, καὶ κυρίως ἀν-

θρώπινα, συνεργαστήκαμε ἐπὶ χρόνια χωρίς σύννεφα, καὶ ἀπὸ τὴ συνεργασία αὐτὴ γεννήθηκε μὴ ἀμοιβαία φιλία.

Τὸ 1970 ὁ Pierre Amandry ὀνομάστηκε ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Académie des Inscriptions et Belles Lettres, καὶ ἔπειτα ἀπὸ δύο χρόνια, τὸ 1972, ἐξελέγη membre libre, διότι δὲν εἶχε τότε μόνιμη διαμονὴ στὴ Γαλλία. Ἡ ἐπίδοση τοῦ ξίφους τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ, τοῦ ἔγινε δυὸ φορές. Μία ἐδῶ, στὴ Γαλλικὴ Σχολή, στὶς 7 Ἰουνίου τοῦ 1974 ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Ὀρλάνδο, καὶ, ἔπειτα ἀπὸ λίγες μέρες, στὶς 14 Ἰουνίου στὴ Σορβόννη ἀπὸ τὸν Secrétaire Pépétuel τῆς Académie des Inscriptions et Belles Lettres, André Dupont-Sommer.

Τὸ συστηματικὸ πνεῦμα τοῦ Pierre Amandry φαίνεται στὶς δημοσιεύσεις του, ὄχι μόνον στὶς μεγάλες, ἔργα διαρκοῦς ἀξίας, ὅσο καὶ στὶς μικρότερες, ὅπως οἱ, μεταξὺ ἄλλων, ὀκτώ μελέτες του, δημοσιευμένες ἀπὸ τὸ 1974 ἕως τὸ 1997, μὲ θέμα τοὺς ἀναθηματικούς τρίποδες καὶ τὶς βάσεις τους, μνημεῖα ποὺ μεμονωμένα δὲν προκαλοῦν τὸ ἐνδιαφέρον. Ξεκινώντας ὁ Pierre Amandry ἀπὸ τοὺς Δελφούς, τοὺς ὁποίους στὴν ἀρχαιότητα κοσμοῦσαν ἤδη, διάσημα στὴν ἀρχαιότητα, τέτοια ἔργα, ὅπως οἱ τρίποδες τῶν Πλαταιῶν καὶ τῶν Δεινομενιδῶν, προχώρησε στὴ συλλογὴ καὶ τὴ δημοσίευση βάσεων τρίποδων ἀπὸ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἀρχαῖοι τρίποδες, οἱ ἀναθηματικοί, ἦσαν γάλκινοι, καὶ γι' αὐτὸ δὲν μᾶς σώθηκαν στὴν πλειονότητά τους, γιατί χρησιμοποιήθηκαν ὡς μέταλλο κατὰ τὰ ἀρχαῖα χρόνια. Ἀπὸ τὸν πιὸ φημισμένο, τῶν Πλαταιῶν, σώζεται μόνον τὸ κεντρικὸ στήριγμα τοῦ λέβητα, ὁ γάλκινος κίων ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ συνεστραμμένα φῖδια, καὶ βρίσκεται στὴν πλατεία τοῦ Ἰπποδρόμου, στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Pierre Amandry, μελετώντας στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Ἀττικὴ, στὴ Βοιωτία, στοὺς Δελφούς, στὴν Πελοπόννησο, στὴ Δῆλο βάσεις τρίποδων, μᾶς χάρισε μὴ συστηματικὴ τυπολογία γιὰ τὸ θέμα αὐτό.

Διαβάζοντας κανεὶς τὶς μελέτες τοῦ Pierre Amandry, διερωτᾶται ἂν εἶναι ἀρχαιολόγος ἢ ἱστορικός. Εἶναι καὶ τὰ δυὸ βέβαια, καὶ αὐτὸ τὸ ὀφείλει στὶς σπουδές του. Ὅταν ἦλθε στὴν Ἑλλάδα δὲν ἦταν ἀρχαιολόγος, οὔτε ἱστορικός. Ἦταν ἐλληνιστής, δηλαδὴ γνώριζε τὴν ἀρχαία γραμματεία, εἶχε οἰκειότητα μὲ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ κατεῖχε πλήρως τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά. Αὐτὴ ἡ γνώση τοῦ ἐπέτρεψε νὰ γίνῃ γρήγορα καὶ διαπρεπὴς ἀρχαιολόγος, ἐξαιρετος ἱστορικός καὶ ἐπιγραφικός. Μὴ μελέτη του, στὴν ὁποία συνδυάζονται οἱ ἐπιστημονικὲς ἀρετὲς ποὺ τὸν χαρακτήριζαν, εἶναι ἐκείνη ποὺ δημοσίευσε τὸ 1961, «Θεμιστοκλῆς: ἕνα ψήφισμα καὶ ἕνα πορτραῖτο» (“Thémistocle: un décret et un portrait”, *Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg* 1961, 413-435). Στὴ μελέτη αὐτὴ, μὲ ἀφορμὴ τὸ φημισμένο ψήφισμα τῆς Τροίζηνος, λέγει ὅτι «ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ

ένα σύνολο. Τα κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἱ ἐπιγραφές καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἐρμηνεύονται τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο».

Οἱ μελέτες του δὲν περιορίζονται σὲ ὅσα γενικῶς μνημόνευσα· εἶναι πολλές, καὶ τὰ θέματά τους εἶναι ποικίλα, ἀρχαιολογικά, τοπογραφικά, ἱστορία τέχνης, ἐπιγραφές, ἱστορία τῆς ἀρχαιολογίας, καὶ ἱστορικά, ὅπως οἱ δυὸ ὠραίες μελέτες του, ἡ μία γιὰ τὸ ψήφισμα τῆς Τροιζῆνος καὶ ἡ δεύτερη γιὰ τὴν Ἀθήνα τὴν ἐπαύριο τῶν Μηδικῶν. Ἐκεῖνο τὸ θέμα ὅμως ποὺ κυριαρχεῖ στὰ γραπτά του, εἶναι οἱ Δελφοί: Ἡμαντική καὶ ὁ τρόπος τῆς χρησιμοδοσίας, ἡ τοπογραφία τοῦ ἱεροῦ, ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ τέχνη καὶ ἡ μικροτεχνία, ἡ ἐπιγραφική, τὸν ἀπασχολοῦν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι μελέτες βαθυστόχαστες, λιτές, χωρὶς τὴ φλυαρία τοῦ περιττοῦ καὶ χωρὶς τὴν προβολὴ τοῦ ἄχρηστου. Στὴν ἀρχαιολογία ὑπάρχει, τὰ χρόνια τοῦτα, ἡ τάση, ἰδιαιτέρα στοὺς νεώτερους, νὰ παρουσιάζονται γνωστὰ πράγματα ὡς νὰ ἦσαν νέα καὶ ἄγνωστα. Ὁ Pierre Amandry σ' ὅλες τὶς μελέτες του λέγει πάντοτε νέα πράγματα.

Στὸ θέμα αὐτὸ τῆς μεθόδου, ὁ Pierre Amandry ξεχώριζε καὶ ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες συναδέλφους του. Ὅταν πῆρα γιὰ πρώτη φορὰ στὰ χέρια μου τὴ διατριβή του γιὰ τὴν ἀπολλώνια μαντική, μοῦ ἔκανε ἐντύπωση ὅτι ἦταν λιγότερο ἀπὸ 300 σελίδες, ἐνῶ ὁ κανόνας στὴ Γαλλία, τότε, ἦταν οἱ μεγάλες διατριβές, ποὺ μᾶς ἐντυπωσιάζαν. Ἡ αὐστηρὴ σύνθεση τοῦ Pierre Amandry ἀποδείχτηκε, κατὰ τὴ φράση συναδέλφου του, ὅτι «τράνταξε πολλὲς ἀντιλήψεις ποὺ θεωροῦνταν δεδομένες», καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ βάση κάθε νέας σχετικῆς μελέτης. Ἐξήντα σχεδὸν χρόνια μετὰ τὴν ἐκδόσή της δὲν ἔχει ξεπεραστεῖ.

Ὁ Pierre Amandry δὲν ἦταν μόνο ἀρχαιολόγος ἀλλὰ, κυρίως, ἄνθρωπος τῆς σκέψης μὲ εὐρύτατα ἐνδιαφέροντα. Ἐφυγε ἀπὸ κοντά μας καὶ τότε ἔμαθα ὅτι ἡ βιβλιοφιλία του, ποὺ τὴ διαπίστωνε κανεὶς βλέποντας τὴ μὴ ἀρχαιολογικὴ βιβλιοθήκη του, εἶχε ἐπιστημονικὸ ὑπόβαθρο. Τώρα μόλις διάβασα μία ὠραία ἐκτεταμένη μελέτη του γιὰ ἓναν ἐκδοτικὸ οἶκο τοῦ Παρισιῦ, «La librairie Lefèvre et Guérin, 1860-1920» (*Revue française d'histoire du livre*, 82-83, 1994, 213-240). Τὸ τελευταῖο του κείμενο, μὲ τίτλο «Un dicton champenois édité sur faïence à Monterreau», δημοσιεύτηκε τὸν μῆνα ποὺ μᾶς πέρασε (*Passion Faïence* 29, Février 2006, 26-28).

Ἡ εἰκόνα τοῦ Pierre Amandry ποὺ σᾶς παρουσίασα εἶναι φευγαλέα. Ὅσο ζοῦσε κοντά μας, μᾶς ἀρκοῦσε νὰ μιλάμε μαζί του καὶ νὰ ἀπολαμβάνουμε τὴ σοφία του καὶ τὸ κριτικὸ του πνεῦμα. Τώρα πού, ἔστω καὶ σύντομα, θεωροῦμε τὴ ζωὴ του καὶ τὸ ἔργο του, ἀνακαλύπτουμε ὅτι ἦταν ἓνας Γάλλος δικός μας, γοητευμένος ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ποὺ ἀγαποῦσε τὴ σημερινή, ποὺ ἔζησε μαζί μας τὶς πιὸ βαριές στιγμὲς τοῦ τόπου καὶ συμμερίστηκε μὲ μᾶς τὶς πίκρες καὶ τὶς θλίψεις μας.